

III. TEISMO PROCESAS

NUSIKALTIMO TYRIMO TIPINIŲ VERSIJŲ PROBLEMOS

Dr. Alvydas Barkauskas

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 39
Elektroninis paštas bark@ltu.lt

Pateikta 2004 m. kovo 10 d.

Parengta spausdinti 2004 m. liepos 12 d.

Pagrindinės sąvokos: kriminalistikos versijos, tipinės versijos.

S a n t r a u k a

Turint minimalius duomenis, ypač pradinėje įvykio tyrimo stadijoje sudėtinga spręsti apie jo pobūdį: ar įvykis buvo nusikaltimas, ar ne. Šiuo atveju svarbią nusikaltimo įvykio ir jo aplinkybių pažintinę funkciją atlieka tipinės versijos, nes tik jomis remiantis pradedamas tiriamo įvykio galimų priežasčių aiškinimas.

Nors kriminalistikoje ir buvo skirta dėmesio tipinėms versijoms, tačiau dėl daugelio šios problemos klausimų diskutuojama iki šiol, nes nėra nusistovėjusios tipinių versijų sampratos, klasifikacijos, jų reikšmės, vietos kriminalistikos sistemoje, aiškaus teorinio pagrindimo. Dėl šių problemų kyla mokslinių diskusijų. Kiekvienas autorius tipines versijas apibūdina ir skirsto taip, kaip nori, dažnai nepateikdamas jokių argumentų. Lietuvių kriminalistikos ir baudžiamojo proceso literatūroje tipinės versijos išvis netyrinėtos.

Šio straipsnio tikslas – paanalizuoti teorines tipinių versijų problemas: jų sampratą, klasifikaciją ir praktines tipinių versijų naudojimo galimybes.

1. Nusikaltimo tyrimo tipinių versijų samprata ir sistema

Kriminalistikos literatūroje teigiama, kad tyrėjas, keldamas tipines versijas, visų pirma remiasi asmenine tam tikros nusikaltimų rūšies tyrimo praktika, gyvenimo patirtimi, apibendrinta kolegų patirtimi ir kriminalistikos rekomendacijomis.

Rusijos ir Vokietijos kriminalistikos mokslininkų, kurie daugiausia diskutavo apie kriminalistikos versijų problematiką, nuomone, tipinės versijos (rus. *ТИПОВЫЕ ВЕРСИИ* arba *ТИПОВЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ ВЕРСИИ*, vok. *Standardversionen* arba *typische Versionen*) – tai prielaidos, būdingiausios konkrečiai situacijai, apibendrintos mokslo arba praktinio darbo, o jų tikslas – paaiškinti tiriamą įvykį ar atskiras jo aplinkybes. Tipinės versijos – tai analogijos taikymo rezultatas konkrečioje situacijoje. Toks požiūris yra labiausiai paplitęs daugelyje

kriminalistikos vadovėlių ir monografijų [1, p. 489; 2, p. 112; 3, p. 55]. Tokių versijų naudojimo tikslas, anot vieno žymaus Rusijos kriminalisto prof. R. Belkino, yra paaiškinti tiriamo įvykio priežastis, kai turima mažai su juo susijusių duomenų. Tai svarbu pasirenkant tinkamą tyrimo strategiją. Tačiau tipinės versijos yra ribotos pažintinės reikšmės. Jos, besiremamos minimaliais duomenimis, tik bendrais bruožais gali paaiškinti galimas įvykio priežastis, t. y. šių versijų neužtenka sėkmingai baigti tyrimą. Dėl to tipinė versija įrodinėjimo procese neišvengiamai konkretizuojama renkant papildomą informaciją [1, p. 489].

Tokiam požiūriui prieštaravo A. Larinas. Jis teigė: „Toks paaiškinimas yra kiek prieštaringas. Iš tikrųjų, nusprendžiant, kas būdinga, o kas nebūdinga, būtina žinoti detalai, tačiau mes to nežinome, nes pradiniai duomenys yra minimalūs.“ Pastebimas prieštaravimas analizuojant R. Belkino pavyzdį: „Pavyzdžiui, pakanka fakto, kad aptiktas lavonas, ir galima iškelti nužudymo, savižudybės, nelaimingo atsitikimo ir nesmurtinės mirties versijas.“ Paneigdamas tai, A. Larinas daro išvadą, kad „minėtų įvykių: nužudymo, savižudybės, nelaimingo atsitikimo ir nesmurtinės mirties, visuma sudaro ne tikėtinas, bet tikras visas žinomas mirties priežastis. (...) Tokių versijų derinys yra ne tikėtino pobūdžio žinios, bet tikslaus, tikro pažinimo, atspindinčios ne konkrečią situaciją, bet visas žinomas prieš tai praktikos apibendrintas šios rūšies situacijas“ [4, p. 8–9]. A. Larinas, išsakydamas tokias idėjas, priėjo išvadą, kad tikros ir tikslios žinios negali būti tipinės versijos pagrindas, nes versija yra tik tikėtino, o ne tikslaus pobūdžio.

R. Belkinas, remdamasis tokia A. Larino nuomone, teigė, kad „iš esmės tokio požiūrio laikymasis reiškia, kad autorius apskritai neigia tipines versijas ir jų reikšmę tiriant nusikaltimus. Tipinė versija – tai tam tikra bendrųjų (o kartais atskirųjų) nusikaltimo tyrimo versijų sistemos „užuomazga“ tiriant konkretų įvykį. Nors tipinių versijų pažintinė reikšmė ribota, tačiau jos reikšmingos vertinant konkretaus įvykio ir susidariusios situacijos tipiškumą pradičiame įvykio etape“ [1, p. 490].

Vis dėlto manome, kad A. Larinas ne be pagrindo suabejojo tipinių versijų turiniu ir iškėlė klausimą, ar jų turinį gali sudaryti tikros ir tikslios (neabejotinos) kriminalistikos žinios. Išties kyla klausimas, ar apskritai tai galima apibūdinti kaip prielaidą, versiją ar hipotezę, kurios suprantamos moksle kaip tikėtinos kategorijos.

Vis dėlto manome, kad A. Larino nuomonė labai kategoriška. Aiškinantis, kas tipinėms versijoms yra būdinga, o kas nebūdinga, reikėtų atkreipti dėmesį į versijų loginę sampratą logikos požiūriu, nes versija yra hipotezės atmaina, o pastaroji yra logikos mokslo elementas. R. Plečkaitis, apibūdinamas hipotezės sampratą logikos vadovėlyje „Logikos įvadas“, teigia, kad „hipotezė sukuriama turimų žinių pagrindu (mūsų atveju remiantis turimomis kriminalistikos žiniomis apie, pavyzdžiui, mirties priežastis, vagystes, nusikaltimus ūkininkavimo tvarkai ir pan. – aut. past.). Ji yra teiginys, kurio dar negalima tiesiogiai pagrįsti patyrimu bei stebėti jame mąstomo objekto. Pagrindas priimti hipotezę yra tas, kad remiantis turimomis žiniomis ir hipoteze, galima paaiškinti tam tikrus stebimus bei numatyti naujus faktus, tuo tarpu be tos hipotezės tie faktai nepaaiškinami ir nenumatomi“ [5, p. 224]. Vadinasi, versija yra hipotezės atmaina, todėl minėti R. Plečkaičio teiginiai visai tinka ir tipinei versijai. Vadinasi, tikslios ir tikros apibendrintos kriminalistikos žinios nėra niekada neprieštarauja tipinių versijų prigimčiai. Tyrimo pradžioje, kai turima mažai duomenų apie įvykį, jo priežastims paaiškinti neišvengiamai reikalingos nusikaltimų tyrimo praktikos ir mokslo apibendrintos žinios, kuriomis būtent ir grindžiamos tipinės versijos. Tipinės versijos yra moksliai apibendrintos praktikos rezultatas, parodantis atskirų nusikaltimų rūšių tyrimo metodiką. Tipinės versijos yra tarsi tyrimo atskaitos taškas, be jų būtų sudėtinga ne tik išsamiai įvertinti įvykio priežastis, bet ir numatyti teisingą tolesnio tyrimo strategiją.

Vadinasi, galime teigti, kad pagrindiniai tipinių versijų bruožai yra šie: a) jos keliamos tam, kad paaiškintų galimas įvykio priežastis, kai duomenys apie tiriamą įvykį arba jo aplinkybes yra minimalūs; b) tipinių versijų turinį sudaro kriminalistikos ir kitų mokslų apibendrinti tyrimo rezultatai ir dogmos; c) jos keliamos dažniausiai samprotaujant analogijos forma.

Taigi galėtume suformuluoti tokį tipinių versijų apibrėžimą: **tipinės versijos – tai kriminalistikos apibendrintos dažniausiai pasitaikanti, tiriant atskiros rūšies nusikaltimus, prielaidos, kurios keliamos tam, kad turint pradinius duomenis apie tiriamą įvykį, būtų paaiškintos galimos to įvykio ar atskirų jo aplinkybių atsiradimo priežastys bei mechanizmai.**

1.1. Nusikaltimo tyrimo tipinių versijų sistema

Kriminalistikos literatūroje yra pateikiama įvairių kriminalistikos versijų klasifikacijų. Tipinės versijos yra vienas iš kriminalistikos versijų klasifikacijos elementų, skirstant jas pagal apibrėžtumo pobūdį [6]. Analizuodami lenkų, rusų, vokiečių mokslinę literatūrą, kur daugiausia yra pateikiama kriminalistikos versijų klasifikacijų, deja, nerasime tipinių versijų klasifikacijų, tik tam tikrų užuominų, kad jos galimos. Tačiau tokia klasifikacija yra būtina teoriškai ir praktiškai, kad atskleistų tipinių versijų turinį ir esmę. Tik nustatčius tipinių versijų klasifikacinę struktūrą, galima nustatyti šių versijų panaudojimo, tiriant nusikaltimus, ribas.

Nors mokslinėje literatūroje ir nėra pateiktos tipinių versijų klasifikacijos, tačiau, kaip minėta, apie jų tam tikras atmainas, rūšis yra kalbama, ypač dažnai jas aptaria Rusijos mokslininkai. Vieni pirmųjų Rytų ir Vakarų Europos mokslininkų, iškėlusių tipinių versijų teorinį ir praktinį aktualumą, buvo A. Kolesničenko ir G. Matusovskis. Jie 1970 m. vienoje iš retesnių šia tema publikacijų teigė, kad tipinių versijų klasifikacinę sistemą tikslinga sudaryti skirstant šias versijas pagal nusikaltimo sudėties elementus į bendrąsias ir atskiras (arba detales) [7]. Jie tokį skirstymą motyvavo tuo, kad tokia tipinių versijų sistema iš esmės apimtų prielaidas, kurios galėtų paaiškinti viso nusikaltimo esmę, nusikaltimo sudėties elementus ir atskiras įvykio aplinkybes. Mokslininkai taip pat samprotavo, kad tokios sistemos pagrindas turėtų būti bendrosios tipinės versijos apie įvykio esmę. Šiomis versijomis būtų išaiškinti pagrindiniai klausimai ir kryptys – yra nusikaltimas ar jo nėra [7].

I. Luzginas, pateikdamas *tipinių versijų* apibrėžimą, teigė, kad „bendrųjų versijų atmaina yra tipinės versijos. Tipinės versijos atspindi nusikaltimo sudėtį, jos rūšinius požymius ir dažniausią įvykio „mechanizmą“. Tipinės versijos apima ir kontroversijas, kurios gali aiškinti ir kitokį – priešingą (nei tiriamas įvykis – aut. past.) – įvykio pobūdį [8, p. 135–136]. Manome, kad tipinės versijos gali būti ne tik bendrųjų versijų, bet ir atskirųjų, dalinių, versijų atmainos, nes tipiškai nusikaltimai paaiškinami jų atsiradimo tipiškais aplinkybėmis, o tai reiškia, kad gali būti keliamos tų aplinkybių paaiškinimo ir tipiškos atskirosios ir detaliosios versijos. Klaidinga yra ir tai, kad tipinės versijos visada apima ir kontroversijas. Kontroversija nėra pagrindinės versijos elementas, ji yra savarankiška versija. Be to, nebūtinai kontroversijos turi visada būti keliamos, kai yra tipinės versijos, jos taip pat gali būti keliamos ir tada, kai yra konkrečios versijos.

Remiantis bendrąja kriminalistikos versijų klasifikacija [6], tipines nusikaltimų tyrimo versijas skirstyti pagal jų naudojimo sritį ir kėlimo subjektus yra netikslinga, nes ir ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai, ir teismas, tirdamas bei nagrinėdamas bylas, remiasi iš esmės tomis pačiomis kriminalistikos mokslo sudarytomis ir apibendrintomis nusikaltimų tyrimo rekomendacijomis, atskirų nusikaltimų rūšių tipinėmis versijomis.

Literatūroje tipinės versijos daugiau siejamos su atskirų nusikaltimų rūšių tyrimu. Tokios versijos ir vadinamos *atskirų nusikaltimų rūšių versijomis*. Jos kriminalistikos vadovėliuose būna išdėstytos atskirų nusikaltimų rūšių tyrimo metodikos skyriuose.

Manome, kad skirstyti tipines tyrimo versijas pagal kitus kriterijus į labiau tikėtinas ir mažiau tikėtinas, retrospektyvines ir prognostines bei kitaip yra taip pat netikslinga. Tipinė versija yra mokslinė abstrakcija, taikoma tiriant konkretų įvykį, siekiant palengvinti užpildyti informacijos spragas, ji negali būti nei tikėtina, nei netikėtina, nei mažiau, nei daugiau informatyvi.

Kriminalistikos požiūriu būtų racionalesnis tipinių versijų skirstymas pagal aiškinamų aplinkybių apimtį bei pobūdį. Šiuo atveju pritariame A. Kolesničenko ir G. Matusovskiui. Jos

turėtų būti skirstomos į: a) bendrąsias, b) atskiras ir detalias tipines tyrimo versijas. Šis klasifikacinis pagrindas reikšmingas teoriniu ir praktiniu požiūriu. Tokia klasifikacija geriau išryškina atskirų nusikaltimų rūšių bendrus ir skirtingus bruožus, jų tarpusavio ryšius, esminius nusikaltimų požymius.

Bendrosios tipinės tyrimo versijos turėtų aiškinti bendriausius, tipiškiausius, esminius atskirų nusikaltimų rūšių, grupių, pavyzdžiui: ekonominių nusikaltimų, smurtinių nusikaltimų, nusikaltimų tarnybai, viešajai tvarkai ir visuomenės saugumui ir pan., požymius. Atitinkamai šios bendrosios versijos gali turėti posistemas, kurios atskleistų atskirų nusikaltimų rūšių grupių, pavyzdžiui: nusikaltimų finansams, ūkininkavimo tvarkai, nužudymų, kūno sužalojimų, nusikaltimų esmę.

Atskiros tipinės tyrimo versijos turėtų parodyti tipiškiausius, turinčius baudžiamąją teisinę reikšmę atskirų nusikaltimų rūšių, grupių, atskirų aplinkybių požymius, pavyzdžiui: nusikaltimų ekonomikai padarymo būdus, nukentėjusiųjų ir nusikaltimus padariusiųjų asmenų asmenybės bruožus, nusikaltimų finansams ir ūkininkavimo tvarkai požymius. Panašiai į posistemas gali būti klasifikuojamos ir tipinės detaliosios tyrimo versijos, kurios gali parodyti tipiškiausius atskirų nusikaltimų rūšių, grupių pėdsakų susidarymo mechanizmus.

Tipinės versijos gali būti ir kontroversiškos, tai yra paneigti kitą tipinę versiją, pavyzdžiui: tipinę vagystės versiją gali paneigti tipinė kontroversija – vagystės inscenizacija.

Šiuo metu daugiausia yra išanalizuota atskirų nusikaltimų rūšių bendrųjų tipinių versijų sistemų, pavyzdžiui: išžaginių, sukčiavimo, vagysčių, nužudymų ir pan. [9, p. 19; 10; 11, p. 57–58].

2. Nusikaltimo tyrimo tipinių versijų kėlimas

Gnoseologine prasme tipiškumo kategorija susijusi su bendrumo kategorija dialektikoje. Yra įvairiausių galimų konkrečių versijos kėlimo pagrindų, atsitiktinių ryšių, atsirandančių dėl šalutinių pasekmių, bet neišvengiamai yra ir pasikartojančių momentų, sukuriančių bendrumą, tipiškumą. Tipiškumo išskyrimas yra būdingų konkrečiam reiškiniui bruožų, savybių išskyrimo procesas. Kitaip tariant, išskiriant, kas tipiška ir bendra, yra nustatoma, kas konkrečiu ir atskira. Taigi tipinė versija yra ne kas kita kaip apibendrinimas, palyginti su konkrečia versija, kuri paremta konkrečiais duomenimis, iškelta logiškai. Tokios loginės operacijos tikslas – konkrečių versijų iškėlimas.

Kad nusikaltimų tyrimo praktikoje veiksmingai ir prasmingai būtų įgyvendintos tipinių versijų sistemos, reikalingos tam tikros prielaidos. Pirmiausia yra būtina moksliai iširti tipinių versijų sistemas ir po to praktiškai jas įdiegti. Mokslinio tyrimo pagrindą turėtų sudaryti tam tikros bylų kategorijos analizė, duomenų dažnumo pasikartojimo (tipiškumo nustatymo) pagrindiniuose nusikaltimo tyrimo etapuose statistinė analizė. Tačiau kyla klausimas, kaip išskirti ir kuo vadovautis išskiriant kriminalistikos požiūriu reikšmingiausius, tipiškiausius požymius, pagal kuriuos turėtų būti sudaromos tipinių versijų sistemos. Mūsų nuomone, tai turėtų būti kriminalistikos nusikaltimų charakteristika ir nusikaltimo sudėties modelis, nes ir vienu, ir kitu yra operuojama keliant versijas.

2.1. Kriminalistikos nusikaltimų charakteristikos ir nusikaltimo sudėties reikšmė, keliant tipines versijas

Kriminalistikoje vyrauja nuomonė, kad tipinių versijų kėlimo (konstravimo) pagrindas yra atskirų nusikaltimų rūšių kriminalistikos charakteristika, nes būtent remiantis šios charakteristikos požymiais, taikant analogijos ir dedukcijos metodus, apibendrintus atskirų nusikaltimų rūšių tyrimo duomenis, galima atpažinti nusikaltimų požymius [12; 13; 14, p. 4–5]. Ši problema kriminalistikoje yra nepakankamai tyrinėta. Atskirų nusikaltimų rūšių tarpusavio ryšių kriminalistikos charakteristikos elementų analizė gali padėti nustatyti būdingiausius ti-

pines versijas ir, tuo remiantis, galima rekomenduoti optimaliausius jų tikrinimo būdus ir priemones.

Remiantis praktiniu požiūriu, galima teigti, kad tyrėjas logiškai modeliuoja tirdamas įvykį, turintį ir kriminalistikos reikšmės nusikaltimo požymių, ir nusikaltimo sudėties požymių. Tačiau svarbiausia yra tai, kad nusikaltimas yra padarytas, iš esamų požymių (kuo daugiau, tuo geriau) turime sužinoti, koks tai nusikaltimas, ir jį identifikuoti. Tai galime padaryti tik remdamiesi tam tikros nusikaltimų rūšies tyrimo mokslo apibendrintais rezultatais – kriminalistikos charakteristika. Jeigu tai naujas nusikaltimas, nei praktikos, nei mokslo neapibendrintas, niekur neaprašytas, tada susiduriame ne šiaip su atskirų nusikaltimų rūšių charakteristika, bet su rūšinėmis bei atskirų rūšių grupių kriminalistikos charakteristikomis, jų konkurencija.

Kriminalistikos charakteristika glaudžiai susijusi ir su baudžiamąja teisine charakteristika, kurią nurodo nusikaltimo sudėtis, nes neteisėtos veikos pasekmių, pėdsakų negalima atskirti nuo nusikaltimo sudėties teisinio įvertinimo. Konkretios veikos pasekmės ir pėdsakai yra pirminiai ir sudaro galimybes kelti versijas, aiškinančias padarytos veikos nusikalstamą pobūdį, ją kvalifikuoti ir pan. Kita vertus, esant tam tikroms padarytos veikos pasekmėms, pėdsakams, apie veikos pobūdį galime spręsti tik iš baudžiamosios teisės apibūdinimo.

Tipinės versijos dažniausiai siejamos su pradiniu tyrimo etapu, todėl iškyla tiriamos veikos įvertinimo problema, susijusi su baudžiamąja teise. Nusikaltimo tyrėjo tikslas – išsiaiškinti, ar konkretus įvykis yra nusikaltimas, ar ne. Nusikaltimo sudėties tikslas – ne tik padėti teisingai kvalifikuoti nusikaltimą, bet iš esmės jį lemia įrodinėjimo turinį bei ribas.

Tuomet pagal kokius požymius tikslinga kelti versijas arba nusikaltimo sudėties ar kriminalistikos charakteristikas? Šis klausimas yra svarbus teorijai ir praktikai. Ypač tai svarbu atpažįstant galimo nusikaltimo požymius ir jį kvalifikuojant. Kriminalistikos nusikaltimų charakteristikos struktūra ir nusikaltimo sudėties struktūros turi ir skirtumų, ir panašumų. Pirmiausia tai susiję su abiejų kategorijų požymio traktavimu. Nustačius kuo daugiau bendrų šios problemos bruožų, vienodai juos suprantant, jau pradiniam įvykio tyrimo etape gali susidaryti gana palankios prielaidos pasirinkti veiksmingiausias įvykio tyrimo kryptis, iškelti pagrįstesnes ir realesnes versijas bei tiksliau kvalifikuoti veiką.

Požymio apibūdinimas ir kriminalistikoje, ir baudžiamojoje teisėje turi daug bendra – požymis charakterizuoja vieną kurią nors nusikaltimo savybę. Tačiau nusikaltimo požymis baudžiamojoje teisėje ir kriminalistikoje turi ir tam tikrų skirtumų.

Keliant versijas, kuriomis turi būti aiškinamas nusikaltimo padarymo mechanizmas, pirmiausia mus turėtų dominti nusikaltimo padarymo požymiai. Tokių požymių klasifikaciją pateikia R. Belkinas. Jis papildė G. Gustavo ir V. Tanasevičiaus klasifikacijas [15, p. 243–244]. Taigi požymiai klasifikuojami:

- „pagal turinį: požymiai, apibūdinantys pasirošimą nusikaltimui, jo padarymą, slėpimą, ir požymiai, susiję su nusikaltimo rezultatų panaudojimu;
- pagal buvimo vietą: požymiai, pastebimi nusikaltimo vietoje arba įvykio vietoje (jeigu šios vietos nesutampa); požymiai, pasireiškiantys kitose vietose; požymiai, pastebimi įvairiose įstaigose ir organizacijose; požymiai, pastebimi nusikaltėlių buityje, asmeniniame gyvenime ir tarpusavio ryšiuose; požymiai, pastebimi įvairių kitų nusikaltimų ar įvykių duomenyse;
- pagal ryšį su nusikaltimu: požymiai, tiesiogiai nurodantys galimą nusikaltimą; inscenizavimo ir kitų nusikaltimų slėpimo požymiai;
- pagal ryšį su įrodinėjimo dalyku: požymiai, vertinami kaip tiesioginiai įrodymai; požymiai, vertinami kaip netiesioginiai įrodymai (jiems priskiriami ir įtartini veiksmai);
- susiję su atspindėjimo procesu: būtini ir atsitiktiniai požymiai.“

Pagal pateiktas požymių grupes keliant ir tikrinant nusikaltimo mechanizmo versijas, vieni iš reikšmingiausių yra nusikaltimo padarymas ir įvykio vieta. Tai galime pagrįsti tuo, kad versijos iškėlimas prasideda nuo to momento, kai pastebimi (dažniausia įvykio vietoje) nusikaltimo požymiai. Po to šie požymiai indukcija ir analogija yra lyginami su tipiškais situa-

cijomis ir, nustatant labiausiai panašius nusikaltimo požymius, dedukcija yra išaiškinami galimo nusikaltimo galimi (trūkstanti) požymiai.

Baudžiamojoje teisėje, kalbant apie nusikaltimo sudėties požymius, labiau akcentuojama, ar jie atitinka baudžiamąjį įstatymą [16, p. 9–14]. Jis suprantamas plačiau nei kriminalistikoje. Šiuo atveju yra skirtinga ir požymio funkcinė reikšmė, pavyzdžiui: baudžiamojoje teisėje, kvalifikuojant nužudymą pagal Lietuvos BK 129 straipsnį, neturi reikšmės, ar nusikaltimą padarė vyras ar moteris, o kriminalistikoje minėti požymiai gali turėti kriminalinį krūvį ir būti svarbūs tiriant įvykį, aiškinantis, kas galėjo padaryti nusikaltimą.

Baudžiamasis teisinis nusikaltimo apibūdinimas apima: a) požymius, atskleidžiančius bendrą nusikaltimo supratimą; b) požymių visumą, sudarančią konkrečią nusikaltimo sudėtį; c) požymius, apibūdinančius vienarūšę nusikaltimų grupę (pvz., nusikaltimus asmeniui, nuosavybei). Taip bendro pobūdžio baudžiamoji teisinė nusikaltimo charakteristika ne neigia, o sudaro prielaidas taikyti kitas kategorijas, kartu ir kriminalistikos. Šiuo atveju pagrįstai A. Kolesničenko pastebi, kad „svarbu teisingai suderinti baudžiamosios teisės ir specifinius kriminalistikos kriterijus, reikšmingus sudarant racionalias metodikas“ [17]. Baudžiamojoje teisėje V. Kudriavcevas teigia, kad reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad „nusikaltimo sudėties požymiai yra skirtingi pagal abstrakcijos laipsnį ir daugelis iš jų turi tam tikrą tarpusavio ryšį (nors negalima pripažinti, kad vienas nuo kito yra priklausomi). Vagysčių objektyviajai pusei priklausančių požymių grupėje yra, pavyzdžiui, požymiai *vagystė* ir *slapta*. Antras požymis patikslina, detalizuoja pirmąjį; jie nevienareikšmiai pagal apibendrinimo laipsnį, nors ir vienas, ir kitas įeina į tą pačią sudėtį.“

Patys bendriausi ir tipiškiausi nusikaltimo požymiai pastebimi nusikaltimo sudėties ir baudžiamojo proceso normose, kuriomis istoriškai grindžiami teoriniai ir praktiniai kriminalistikos metodikos rekomendacijų pagrindai.

Manome, kad kriminalistikos nusikaltimų charakteristikos elementus pagal nusikaltimo sudėtį galima suskirstyti į objektyvius ir subjektyvius, nes nusikaltimo sudėtis ir jos elementai apima nusikaltimo požymius: nusikaltimo padarymo būdą, vietą, laiką, motyvą ir tikslą bei kt., kurie kriminalistikos yra apibūdinami kaip *struktūriniai kriminalistikos nusikaltimų charakteristikos elementai*. Tarp šių dviejų baudžiamosios teisės ir kriminalistikos kategorijų – požymių ir elementų – pagrindinis skirtumas yra jų funkcinė reikšmė ir abstraktumo lygis. Kaip minėta, kriminalistikos nusikaltimų charakteristikos elementai yra ne tokie abstraktūs, todėl bandysime panagrinėti šių požymių ir elementų santykį.

Reikėtų atkreipti dėmesį dar į tai, kad nusikaltimo sudėtis paprastai apima tik kai kuriuos nusikaltimo objekto, subjekto, objektyvios ir subjektyvios pusės būtinus ir pakankamus pavojingos visuomenei veikos požymius, kurie pavojingą visuomenei veiką skiria vieną nuo kitos. Taip materialinės teisės normose pastebimi tik esminiai baudžiamosios teisės požiūriu nusikaltimų požymiai ir savybės. Bet kiekvienas nusikaltimas, kaip reiškinys, yra platesnis už baudžiamosios teisės nusikaltimo esmę.

Toliau ilgiau nesustosime ties kiekvienu nagrinėjamos problemos požymio ir elemento santykiu – tai iš esmės galėtų būti atskiro mokslinio tyrimo objektas. Galima pastebėti tam tikrą atvirkštinį ryšį tarp nusikaltimo sudėties požymių ir kriminalistikos nusikaltimų charakteristikos elementų. Kriminalistikos požiūriu didesnę reikšmę turi fakultatyvūs nusikaltimo sudėties požymiai, mūsų nuomone, todėl, kad jie yra mažiau abstraktūs, artimesni konkrečioms nusikaltimo aplinkybėms ir tyrimo psichologijai.

Galima pastebėti vieną išsiskiriančią tendenciją: nustatant žemesnio abstraktumo laipsnio nusikaltimo požymį (tai būdinga kriminalistikos charakteristikos elementams), atsiranda galimybė nustatyti ir nusikaltimo, kuriam būdingas aukštesnis abstraktumo laipsnis, požymius (tai būdinga nusikaltimo sudėties požymiams). Tada abi kategorijos turi tiesioginį ryšį, nustatant kriminalistikos nusikaltimų charakteristikos elementą, susidaro didesnės galimybės operatyviau atpažinti nusikaltimo požymius ir esmę, jį tiksliau kvalifikuoti.

Remiantis išsakytomis mintimis, jei nusikaltimo sudėtį laikysime kriminalistikos klasifikacijų pagrindu, kriminalistikos nusikaltimų charakteristikos ir tipinės tyrimo versijos gali būti

sudaromos atsižvelgiant:

- į nusikaltimo objektą: nukentėjusiojo asmenybę, kėsiniamosi objekto ypatybes, jo buvimo vietą, jo apsaugos pobūdį ir priemones;
- į nusikaltimo objektyviają pusę: nusikaltimo padarymo būdą, jo slėpimą (jeigu jis nėra sudedamoji padarymo dalis), nusikaltimo padarymo vietą ir laiką;
- į nusikaltimo subjektą: nusikaltimą padarė vienas ar grupė asmenų, pirmą kartą ar pakartotinai, ar asmuo gerai pažinojo nukentėjusįjį, ar nepažinojo, nusikaltimas padarytas suaugusiojo ar nepilnamečio, psichiškai sveiko asmens ar asmens su psichinėmis anomalijomis ir t. t.;
- į subjektyviają pusę: nusikaltimas padarytas iš anksto pasiruošus ar staiga, t. y. be pasiruošimo, kokie yra nusikaltimo padarymo tikslai ir motyvai.

2.2. Tipinių versijų kėlimo ir nusikaltimo sudėties kvalifikavimo santykis

Kriminalistikos literatūroje beveik nenagrinėtas, mūsų manymu, vienas iš svarbiausių nusikaltimų tyrimui tipinių versijų ir nusikaltimų kvalifikavimo proceso santykis. Nusikaltimo tyrimo versijų kėlimas ir nusikaltimo kvalifikavimas yra du tarpusavyje glaudžiai susiję mąstymo procesai. Remiantis bendrąja nusikaltimų kvalifikacijos teorija, įvykio kvalifikavimo procesas prasideda versijų kėlimu [18, p. 197].

M. Apanavičius, kalbėdamas apie bylos iškėlimą, kaip apie pirmąjį nusikaltimo kvalifikavimo etapą, teigia, kad „baudžiamosios bylos iškėlimo metu turima mažai duomenų apie padarytą veiką, todėl nelengva nurodyti tą baudžiamąjį įstatymą, kuris numato padarytosios veikos požymius. Čia paprastai dar tik kuriamos juridinio veikos įvertinimo atžvilgiu versijos ar hipotezės. Tas versijas ar hipotezes reikia patikrinti, kaupti vis daugiau įrodymų, kurių pagalba būtų galima susidaryti aiškesnį vaizdą apie veikos juridines savybes“ [19, p. 12]. Nors šios mintys buvo pateiktos dar galiojant senajam BPK, tačiau jos tinka ir šiuo metu galiojančiam naujam BPK, kai kalbama apie ikiteisminio tyrimo pradžią.

Naujojo Baudžiamojo proceso kodekso 166 straipsnio 1 dalies 2 punkte nurodyta, kad ikiteisminis tyrimas pradedamas, jei prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas patys nustato nusikalstamos veikos požymius ir surašo tarnybinį pranešimą. Vadinasi, tyrėjas, analizuodamas turimą medžiagą, turi pagal galimybes susieti esamus duomenis į visumą ir išskelti prielaidą, aiškinančią, kokiai nusikaltimo sudėčiai galėtų priklausyti nustatyti duomenys.

Pati sąvoka *nusikaltimo sudėtis* ir jos *elementai* yra abstrakcija, tačiau abstrakcija, kuri remiasi tikroviškais, objektyviais faktų santykiais, sudarančiais nusikaltimo sudėtį. Baudžiamoji teisė konstruoja atskiras nusikaltimų sudėties, remdamasi nusikaltimų tyrimo ir teismo praktika, tačiau abstrahuodamasi nuo konkrečių atvejų. Konkretaus nusikaltimo sudėties nustatymas – tai praktinės veiklos prerogatyva.

Sąvoka *nusikaltimo sudėtis* yra abstrakcija, todėl sudėties tyrimas taip pat galimas naudojant abstrahavimą, bet tik remiantis konkrečiais duomenimis, tiriamo įvykio požymiais. Tokią abstrahavimo funkciją atlieka versija. Ji yra toks mąstymo metodas, kuris padeda iširti kitą abstrakciją – nusikaltimo sudėtį.

Keldamas versijas, ypač pradiniam įvykio tyrimo etape (pvz., vykstant į įvykio vietą arba atliekant objektų tyrimą) tyrėjas dažniausiai gali naudotis tik atskirais duomenimis, parodančiais tik atskirus nusikalstamos veikos mechanizmo epizodus, požymius. Šiuo atveju, manome, tyrėjas dar nepradedą tiriamos veikos kvalifikavimo. Tačiau tipinių versijų kėlimas prasidėjo nuo momento, kai buvo gauta informacija apie įvykį. V. Kudrevcevas, apžvelgdamas kvalifikavimo etapus, teigia, kad tam, jog teisingai būtų kvalifikuota veika, reikia gerai išmanyti įstatymą ir turėti tikslų faktų. Minėtas mokslininkas kelia klausimą, ar yra šios sąlygos keliant baudžiamąją bylą (pagal mūsų BPK, pradedant ikiteisminį tyrimą – aut. past.).

V. Kudrevcevas, atsakydamas į šį klausimą, teigia, kad visai „suprantama, jog minėtu momentu dažniausiai nėra visų faktinių duomenų apie padarytą veiką. (...) Tačiau, kad būtų

galima iškelti vieną ar kelias versijas apie padarytos veikos preliminarių kvalifikavimą, tokių duomenų pakanka“ [18, p. 198].

Tai paaiškinti galima ir tuo, kad nors preliminariai būtų galima kvalifikuoti veiką, faktiniai duomenys turi būti pakankamai tikslūs, bent labiau tikėtini, kad pagal juos būtų galima nustatyti atskirų nusikaltimo sudėties elementų tarpusavio priežastinius ryšius. Tačiau pradinėje įvykio tyrimo stadijoje sudėtinga identifikuoti atskirus nusikaltimo sudėties elementus, nes mažai patikimų įrodymų ir nusikaltimo požymių. Šiuo atveju tyrėjas sukaupia dėmesį į atskirų įvykio pėdsakų, jų požymių savybes, jų kokybę, pastovumą, specifiškumą ir jų tarpusavio sąlygotumą (priklausomybę), t. y. akcentuojamas kriminalistikos aspektas. Tik po to, kai ištiriami ir susiejami visi nusikaltimo požymiai (ar jų grupės), nustatoma jų kilmė bei tarpusavio priežastiniai ryšiai, tada preliminariai galima konstatuoti, kad viena požymių grupė yra būdinga (priskirtina), pavyzdžiui, nusikaltimo objektui, o kita – nusikaltimo subjektui ar objektyviajai pusei. Nuo šio momento ir prasideda preliminari veikos kvalifikacija, tačiau versijų kėlimas ir tikrinimas dar nesibaigia, versijomis užpildomos trūkstamos informacijos apie įvykį (ir apie nusikaltimo sudėties elementus) spragas.

Nusikaltimo sudėties kvalifikavimo procesas baigiasi tik tuomet, kai įrodoma konkreti vienintelė teisinga versija.

Apibendrinant šiame straipsnyje minėtas tipinių versijų problemas, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad tipinių versijų sistemų sudarymas ir jų diegimas naudojant modeliavimo metodus, naujausias informacines technologijas paspartintų nusikaltimų tyrimą.

Išvados

1. Pagrindiniai tipinių versijų bruožai yra tokie: a) jos keliamos, kai faktiniai duomenys apie tiriamą įvykį arba jo aplinkybes yra minimalūs; b) tipinių versijų turinį sudaro kriminalistikos ir kitų mokslų apibendrinti tyrimo rezultatai ir dogmos; c) jos keliamos dažniausiai samprotaujant analogijos forma.

2. Tipinės versijos – tai kriminalistikos apibendrintos dažniausiai pasitaikančios tiriant atskiros rūšies nusikaltimus prielaidos, kurios, esant minimaliems faktiniams duomenims apie tiriamą įvykį, aiškina galimas įvykio ar atskirų jo aplinkybių priežastis ir mechanizmus.

3. Kriminalistikos požiūriu yra racionalesnis versijų skirstymas pagal aiškinamų aplinkybių apimtį bei pobūdį į: a) bendrąsias, b) atskiras ir detalias tipines tyrimo versijas. Šis klasifikacinis pagrindas reikšmingas teoriniu ir praktiniu požiūriu. Tokia klasifikacija geriau išryškina atskirų nusikaltimų rūšių bendrus ir skirtingus bruožus, jų tarpusavio ryšius, esminius nusikaltimų požymius.

4. Tipinių tyrimo versijų sistemos gali būti sudaromos atsižvelgiant:

- į nusikaltimo objektą: nukentėjusiojo asmenybę, kėsintis objekto ypatybes, jo buvimo vietą, jo apsaugos pobūdį ir priemones;
- į nusikaltimo objektyviają pusę: nusikaltimo padarymo būdą, jo slėpimą (jeigu jis nėra sudedamoji padarymo būdo dalis), nusikaltimo padarymo vietą ir laiką;
- į nusikaltimo subjektą: nusikaltimą padarė vienas ar grupė asmenų, pirmą kartą ar pakartotinai, ar asmuo gerai pažinojo nukentėjusįjį, ar nepažinojo, nusikaltimas padarytas suaugusiojo ar nepilnamečio, psichiškai sveiko asmens ar asmens su psichinėmis anomalijomis ir t. t.;
- į subjektyviają pusę: nusikaltimas padarytas iš anksto pasiruošus ar staiga, t. y. be pasiruošimo, nusikaltimo padarymo tikslai ir motyvai.

5. Nusikaltimo sudėties kvalifikavimo procesas baigiasi tik tuomet, kai įrodoma konkreti vienintelė teisinga versija.

LITERATŪRA

1. **Белкин Р. С.** Курс криминалистики. – Москва, 2001.
2. **Ackermann R., Clages H.** Handbuch der Kriminalistik. – Boorberg, 2000.
3. **Leonhardt R., Roll H., Schurich F. R.** Kriminalistische Tatortarbeit. – Heidelberg, 1995.
4. **Ларин А. М.** От следственной версии к истине. – Москва, 1976.
5. **Plečkaitis R.** Logikos įvadas. – Vilnius, 1978.
6. **Barkauskas A.** Kriminalistinių versijų klasifikacijos problemos // Kriminalinė justicija. 1997. Nr. 7, 8.
7. **Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А.** О системе версий и методике их построения // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1970. № 7.
8. **Лузгин И. М.** Методологические проблемы расследования. – Москва, 1973.
9. **Сидорик В. Н.** Методика расследования изнасилований. – Минск, 1981.
10. **Александров И. В.** Типовые следственные версии и основные направления в расследовании мошенничества // Версии и планирование расследования. – Свердловск, 1985.
11. **Шурухнов Н. Г.** Расследование краж. – Москва, 1999.
12. **Clages H.** Methodik der kriminalistischen Untersuchungsplanung // Kriminalistik. 2000. Nr. 5.
13. **Видонов Л. Ф., Селиванов Н. А.** Типовые версии по делам об убийствах. – Москва, 1985.
14. **Толпекин К. А.** Криминалистическая характеристика преступлений – методологическая основа построения типовых версий. – Москва, 1998.
15. **Белкин Р. С.** Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. – Москва, 1988.
16. **Piesliakas V.** Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. – Vilnius, 1996.
17. **Колесниченко А. Н.** Теоретические проблемы методики расследования преступлений // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – Москва, 1973.
18. **Кудрявцев В. Н.** Теоретические основы квалификации преступлений. – Москва, 1999.
19. **Apanavičius M., Pavilionis V.** Nusikaltimų kvalifikavimo procesas ir jų atbigojimas. – Vilnius, 1983.

Problems of the Investigation of Typical Criminal Versions

*Dr. Alvydas Barkauskas
Law University of Lithuania*

Keywords: criminal versions, typical versions.

SUMMARY

In a situation you do not operate many facts, especially at the initial stage of investigation, it is quite difficult to decide about it's (investigation) character - could we consider it being a crime, couldn't we? In this case, particularly important fact of crime and it's circumstances cognitive function performs typical versions, because only since the explanation of possible reasons of the fact of crime we can start investigation itself.

There were some attention in a criminalistic researches for typical versions, however, most of this problem's questions are still discussable, because there is no definition of typical versions, classification, their meaning, place in a system of criminalistic, clear theoretic base - ground, and it is a field for arising of scientific discussions. Every author typical versions describes and divines according their wish, in fact, often we can not see ant argumentation for this. I There is no any researches at all in Lithuanian criminalistic and literature of criminal procedures law regarding typical versions.

In this article we looked into theoretical problems of typical versions - definition, classification and possibilities of practical application of typical versions.

Author resumes the following conclusions:

1. The main features of typical versions are a) the arising of the case often starts from minimal facts about researchable case and it's circumstances; b) the content of typical versions consists of resume of criminal and other sciences results and dogmas.

2. Typical versions, it is resumed by criminalistic, mostly often faced at investigation of separate kinds of crime possibilities, which, according minimum facts about investigated fact explains possible reasons and mechanisms about criminal fact or separate it's circumstances.

3. From the criminalistic point of view more rational are dividing these versions according spread of investigating circumstances and character into: a) general b) separate and explicit typical versions of investigation. This classification is very important by theoretical and practical point of view. This classification much more defines general and different features of separate kinds of crime, their mutual connection, basic signs of crimes.

4. The systems of typical versions investigation can be composed by following:

- into object of crime: the personality of victim; peculiarities of the object of crime; place of dislocation; the character and measures of it's security.*
- into objective part of crime; the way of committing a crime; the disguise of crime, if it isn't as a part of the way of committing a crime; the place and time of committing a crime;*
- into individual of crime; it is important was the crime committed by one or group of persons, wasn't it? is it done for a first time or repeatable, isn't it? has the person knew victim well, hasn't he? was the crime committed by adult or not, wasn't it? was a crime-committor mentally sick, wasn't he? and etc.*

